

Starohrvatska prosvjeta
III. serija - svezak 42/2015.

UDK: 73.033.4:726.54]904(497.583.1Zemunik)"10"
Izvorni znanstveni rad

Nikola JAKŠIĆ

Odjel za povijest umjetnosti
Sveučilišta u Zadru
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2
HR -23 000 Zadar
njaksic@unizd.hr

Ostatci uništene romaničke crkvice sv. Jakova u Zemunik

Remains of the ruined romanesque church of St. Jacob in Zemunik

U članku se iznose povijesni podatci o srednjovjekovnoj crkvi sv. Jakova u Zemuniku koja se u povijesnim izvorima spominje prvi put u zadnjem kvartalu 14. stoljeća. Međutim, na grobljanskoj crkvi sv. Kate uzidan je romanički portal s natpisom u luneti, koji svjedoči da je Zadranka Kaća podigla crkvu sv. Jakova 1194. godine. Prigodom nedavne obnove crkve sv. Kate, otučena je žbuka sa zapadnog zida crkve i na njemu su uočeni ostatci staroga pročelja romaničke crkvice kojoj je pripadao i spomenuti portal. Taj je, međutim, pri gradnji crkve sv. Kate u 18./19. stoljeću izmješten sa svojega izvornog mjesta. U članku se predlaže grafička rekonstrukcija izvornog romaničkog pročelja crkvice sv. Jakova.

Ključne riječi: Zemunik, crkvica sv. Jakova, romanika, posvetni natpis, Zadranka Kaća

ANNO D(omi)NI M.C. L.
 XXXXIII REGNANTE D(omi)NO
 N(ost)RO BELA T(er)CIO REGE VN(g)
 ARIE ET DAMIANO IADE
 RE PRINCIOI EGO HAÇA FILIA
 PET(r)E OB REMEDIO A(n)I(m)E MEE ET VIRI
 MEI RADOVANI MEOR(um)Q(ve) P (ro)
 GENITORV(m)
 FECI CONSTRVE(re) HA(n)C BASILICA(m) AD
 (h)ONO
 RE(m) D(e)I (et) S(ancti) IACOBI

Osvrćući se na uklesani tekst natpisa, Bianchi posebno upozorava na spomen zadarskog kneza Damjana, napominjući da o njemu postoji vijesti i u zadarskim ispravama toga doba. Činjenica da je crkva u Zemuniku danas posvećena sv. Katarini, a ne sv. Jakovu kako stoji na natpisu bočnoga portala, a pritom i spominjanje zadarskog kneza, vodi ga prema zaključku da ovaj natpis nije niti u kakvoj vezi s crkvom na kojoj je sada postavljen, već da je porijeklom s neke druge crkve posvećene sv. Jakovu². Pomišlja na crkvicu sv. Jakova koja je nekoć stajala preko puta zadarske luke, kod *Barkanje*³. Takvo se Bianchievo razmišljanje činilo prihvatljivim i Ivi Petricioliju koji ga je stoga i usvojio⁴.

Jedan od razloga za ovakvo tumačenje porijekla natpisa bila je, kao što vidimo, činjenica da je crkva u Zemuniku, na kojoj je montiran spomenuti romanički portal, posvećena sv. Katarini, a ne sv. Jakovu. Druga, jednako važna činjenica, koju spomenuti autori, međutim, i ne ističu, sastojala se u tome što se u natpisu spominje zadarski knez Damjan. Riječ je o Damjanu Desinjinom (*Damiano Desinnie*) koji za sebe, u ugovoru što ga sklapa s Pizancima, kaže: *dei dominique Hungarici regis gratia eiusdem civitatis comes Dalmacieque princeps*⁵. On je, dakle, ne samo zadarski knez, već i *princeps* Dalmacije. Novu titulu princepsa Damjan, međutim, koristi i u onim slučajevima kada želi istaknuti da je on za-

² *Questa lapide che non ha alcuna relazione colla chiesa parrocchiale di s. Caterina di Zemonico, ove si trova ora collocata, deve aver appartenuto ad una chiesa, dedicata a s. Giacomo, fondata da Kacia figlia Petco, e moglie di certo Radovano, per soddisfare, come sembra, ad un voto fatto da essa in onor del santo.*

³ C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*.

⁴ N. KLAJČ - I. PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku*, u: *Prošlost Zadra II*, Zadar, 1976, str. 286.

⁵ *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae / Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske Dalmacije i Slavonije*. Sv. II, (ur. I. Kukuljević Sakcinski), Zagreb, 1875, str. 223 (Dalje: *Cod. dipl.*).

sl. 1. Posvetni natpis na portalu nekadašnje crkvice sv. Jakova u Zemuniku.

Podno Gradine u Zemuniku, nedaleko od ceste koja iz Zadra vodi prema Benkovcu stoji crkva sv. Kate. Građevina je to pomalo neobičnih proporcija s neuobičajenom orijentacijom sjever-jug. Četvrtasta je apsida okrenuta prema sjeveru, a crkvena je lađa tri puta duža od njezine širine. Portal je postavljen sred južnog pročelja, a nad njim se izdiže zvonik na preslicu. Svjetlo u građevinu ulazi kroz polukružne otvore, tzv. mezzalune koji su postavljeni visoko pod strehom. Sudeći prema klesarskim odlikama portala, svjetlosnih otvora i preslice, crkva je sagrađena krajem 18. ili početkom 19. stoljeća. Arhivske vijesti o gradnji, za sada, nisu poznate. Prema opisanim karakteristikama, ova građevina ne izaziva osobitu pažnju onih koji se bave povijesnom arhitekturom. Ipak, na zapadnom, a to znači na bočnome zidu građevine se nalazi sporedni ulaz u crkvu s romaničkim portalom i lunetom na kojoj je uklesan važan povijesni natpis s kraja 12. stoljeća. O tom je portalu i natpisu, koliko je meni poznato, prvi pisao zaslužni lokalni povjesničar Carlo Federico Bianchi u svojem poznatom djelu o povijesti zadarskog kršćanstva¹. Bianchi je prepisao natpis ističući njegovu povijesnu važnost. Datiran je 1194. godinom, a u njemu se navodi da je nastao u vrijeme vladavine ugarskog kralja Bele III. i zadarskog kneza Damjana. Crkvu (*hanc basilicam*) podiže Kaća, kći Pete (Petra?), za spas svoje duše, svojega muža Radovana i svojih predaka, a u čast sv. Jakova (sl. 1):

¹ C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*. Sv. II, Zara, 1879, str. 387.

sl. 2. Kopneni dio agera rimskog Jadera i zadarske srednjovjekovne općine.

darski knez, što je već uočila Nada Klaić upućujući na citat iz jedne isprave: *Damiano Desinnie inclito principe eidem ciuitati principante*⁶. Takav je upravo slučaj i s tekstom sa zemuničke lunete u kojemu stoji: *Damiano Iadere principi*. U svakom slučaju, činjenica da se zadarski knez spominje u posvetnom natpisu neke crkve ukazuje na to da je ta bila podignuta unutar gradskog teritorija, tj. onog teritorija na kojem se ostvarivala vlast zadarskog kneza, a to je zadarska općina. S obzirom na to da je prilično udaljen od Zadra, nije se predmnijevalo da bi u ranom srednjem vijeku Zemunik bio sastavnim dijelom zadarskog teritorija.

O površini kopnenog dijela ranosrednjovjekovnog Zadra prvi je sustavno raspravljao M. Suić zaključujući da je prostor *astareje* tekao otprilike linijom Diklo – Bokanjac – Babindub – Bibinje⁷. No taj

⁶ N. KLAJĆ - I. PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku*, str. 157. U istoj se ispravi Damjan naziva i *jadrensis comes*.

⁷ M. SUIĆ, Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali, *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru* 1, Zadar, 1955, 14. – M. SUIĆ, Ostaci limitacije naših primorskih gradova u ranom srednjem vijeku, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 5, Zagreb, 1956, str. 19.

je Suićev zaključak ipak valjalo kasnije korigirati. Već je T. Raukar uočio da su međe zadarske općine, u kasnijim stoljećima srednjega vijeka, znatno šire u odnosu na one koje je predložio M. Suić. Vjerujući ipak da je Suić bio u pravu, Raukar to izražava ovim riječima: *Zadarski distrikt je prema tome, u tijeku XII. stoljeća napustio okvir ranosrednjovjekovnog agera (na potezu Bokanjac – Crno – Babindub) i proširio se otprilike do crte Grusi – Murvica – Zemunik uključujući ga kao općinski posjed u njegov sastav*⁸. Raukar, međutim, nije iznio podatke koji bi potvrđivali, bilo postupno, bilo jednokratno, proširenje zadarskog teritorija. On je jednostavno uočio da stanje iz 12. stoljeća nije u suglasju s onim što je predviđao Suić za ranija razdoblja. Suić je, ne zaboravimo, u svoje vrijeme bio veliki autoritet, pa Raukar i nije pomišljao na to da je Suić mogao pogriješiti. Stoga se i odlučio za tumačenje prema kojem je, u nekom nepoznatom trenutku, došlo do proširenja teritorija zadarske općine. Pritom je „nova“ zadarska kopnena granica na crti Grusi – Murvica – Zemunik, kako je to predložio Raukar,

⁸ T. RAUKAR, *Zadar u XV. stoljeću*. Zadar, 1997, str. 40.

vrlo uvjerljiva i moguće ju je braniti nizom argumenata, posebice brojnim notarskim ispravama u zadarskom arhivu koje je Raukar, kao što znamo, dobro proučio.

Baveći se proučavanjem kopnenog dijela srednjovjekovnog zadarskog teritorija, posebice njegove sjeverozapadne međe na crti Diklo – sredina Bokanjačkog blata – Brištane, bio sam u prilici konstatirati da je tu riječ o granici koja je posve usuglašena s centurijacijom zadarskog agera, a to drugim riječima znači da je ta crta zapravo *limes* antičkoga ladera na njegovoj sjeverozapadnoj strani. Pokazao sam pritom da su podatci iz nekih darovnica hrvatskih vladara, posebice poznate darovnice za Diklo, bili posve pogrešno interpretirani. Tereni koje hrvatski vladar daruje zadarskim opatijama na rubu grada nisu predstavljali širenje gradskog teritorija nauštrb onoga Hrvatskog Kraljevstva kako se to tumačilo. Ti su tereni, naime, unutar antičkih međa ladera i protežu se do njegova *limesa*. Njima u 11. stoljeću raspolaže hrvatski vladar od trenutka kada se njegova vlast proširila i na jadranske gradove⁹. Do istog je zaključka došao posve neovisno, ali ipak nešto kasnije, i Lujo Margetić, ne poznavajući ovakvo moje tumačenje¹⁰. Tako ocrtane međe zadarskog agera poslije sam i grafički predočio¹¹. Tu grafičku interpretaciju valja još samo malo dotjerati pa to činim ovom prigodom. Naime, tumačeći *limes*, crtao sam ga onako kako je to bilo uobičajeno kod rimskih mjernika, a to znači paralelnim crtama

sa sjeverozapadne i s jugoistočne strane grada od određene točke na morskoj obali. Te dvije crte spaja treća, ona kopnena koja se proteže u smjeru sjeverozapad-jugoistok i praktički je paralelna s onim pravcem kako ga je naznačio Raukar, a to znači Grusi – Murvica – Zemunik. No na tome pravcu od Zemunika, preko Murvice i Grusi, pa sve do Ninskog zaljeva teče potok zvan Minjašića jaruga. I čini se da su rimski *gromatici* (*agrimensores*) na tom mjestu kao granicu odredili korito spomenutog potoka. Za takvo tumačenje nalazim potvrdu u srednjovjekovnim granicama Nina kako su opisane u povlastici Bele IV. gradu Ninu 1243. godine. Tu su opisane međe koje započinju od otoka Vira pa se nastavljaju morskom obalom do Sv. Andrije u Zatonu, zatim idu na Dragočaj (danas Punta Skala) pa nastavljaju dalje obalom do Dikla. Od Dikla međa napušta morskobalu i skreće pod kutom od 90° u kopno, dolazeći do Malog križa, a zatim produžuje na Bokanjačko blato i prolazeći točno njegovom polovicom prelazi na suprotnu stranu blata do nekog posjeda koji je zapisan kao *Bresyan*, a to je razvidno Brištane, toponim sačuvan u današnjoj Žeravi. Tu dolazi do rijeke koja se naziva Potok i nastavlja u smjeru istoka (točnije jugoistoka) po koritu samog potoka¹². Tu je riječ o Miljašića jarugi, pa je granica Zadra prema kopnu zapravo korito Miljašića jaruge (sl. 3). Prirodno je da su se rimski mjernici u ovom slučaju koristili datostima na terenu, pa samo podsjećam na sličan slučaj, a to je Limska draga (Kanal Leme) koja je dijelila agere Pole i Parentiuma. A njezin naziv dolazi upravo od toga što je bila *limes*¹³.

Zemunička utvrda, zajedno s današnjom crkvom sv. Kate, nalazi se točno na krajnjoj istočnoj točki agera antičkoga grada. To je ujedno i krajnja točka zadarskog općinskog kopnenog dijela teritorija u

⁹ N. JAKŠIĆ, Draga svetog Krševana u Diklu, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 12 (25), Zadar, 1986, 205-228. – N. JAKŠIĆ, *Hrvatski srednjovjekovni krajobrazi*. Split, 2000, 257-286.

¹⁰ *Upravo od toga vremena pojavljuje se i titula rex Croatiae et Dalmatiae, koju nosi Krešimir. U toj se tituli odražavalo međunarodno pravno priznanje sa strane pape da je Krešimir ne smo hrvatski kralj, nego da je on ujedno zakoniti kralj nad dijelom tzv. Bizantske Dalmacije od Krka do Splita. Oboružan takvim međunarodnim priznanjem Krešimir se smatrao ovlaštenim da raspolaže sa svim onim nekretninama i pravima na području Bizantske Dalmacije koji su bili u neposrednom vlasništvu bizantskog cara. To je pravni temelj Krešimirovih darovanja ne samo Mauna, Dikla i Pašmana nego i svih ostalih njegovih raspoložbi na području Bizantske Dalmacije.* L. MARGETIĆ, O kartularima samostana sv. Krševana u Zadru, *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 37, Zadar, 1995, str. 179.

¹¹ N. JAKŠIĆ, Kult sv. Petra u kasnoantičkom i srednjovjekovnom Zadru, *Scripta Banimiro Gabričević dicata*, (ur. J. Dukić, A. Milošević, Ž. Rapanić), Pons Tiluri (Trilj), 2010, str. 320.

¹² (... in punta cuiusdam insule uocate Vir et deinde per litus maris ad sanctum Andream prope dictam ciuitatem, et deinde in quedam locum protensum in mare qui dicitur Dragoçay, et deinde per litus maris usque in Dikla, et deinde ad locum qui dicitur Crux parva, et deinde in quandam paludem que dicitur Ognacovo Blato, et deinde per medium ipsius paludis tendit ad partem australem ad metas cuiusdam possessionem uocate Bresyane, et deinde tendit directe in quemdam riuum qui appellatur potok, et deinde per ipsum riuum uersus partem australem secundum cursum riuu predicti in quodam nemus dictum Jablan...). Prijepis Belinog privilegija Ninu vidi u: N. JAKŠIĆ, *Hrvatski srednjovjekovni krajobrazi*, str. 301.

¹³ M. SUIĆ, Limitacija agera, str. 11.

sl. 3. Tragovi pročelja crkvice sv. Jakova na uzdužnom zidu crkve sv. Kate.

srednjem vijeku. Upravo se u toj točki susreće sjeveroistočna s jugoistočnom crtom njegova limesa. Tako postaje razvidno da spominjanje zadarskog kneza na natpisu u udaljenom Zemuniku nije nimalo neobično, a još manje slučajno. Naravno, ostaje i nadalje neobičnim to da se u natpisu 12. stoljeća spominje crkva sv. Jakova, a ne ona sv. Katarine što je njezin današnji titular. No autori koji su pretpostavljali da je portal s rečenim natpisom u Zemunik dospio iz Zadra, nisu poznavali nikakvih podataka o zemuničkoj srednjovjekovnoj župi, niti o crkvi, niti o njezinu titularu. Arhivske vijesti, koje sam u međuvremenu prikupio, svjedoče, međutim, nedvojbeno o tome da je crkva u srednjovjekovnom Zemuniku bila posvećena sv. Jakovu, upravo onako kako to i stoji u natpisu. Objavio sam ih u skromnoj monografiji posvećenoj povijesti Zemunika prije više od petnaest godina¹⁴, a za potrebe ove rasprave neke ću od njih ovdje nanovo prenijeti. Najstarije vijesti, koje sam o crkvi i njezinu titularu pronašao, vraćaju nas u 1387. godinu. Sadržane su u oporuci

Stoje, iz Zemuniku susjednog sela Miljače, koja je nakon smrti bila pokopana kod crkve u Zemuniku. Riječ je o usmenoj oporuci koja se izriče pred svjedocima, a kasnije se, prema njihovom izvješću, pretače u pismenu formu. Među četvoricom svjedoka, na prvom se mjestu spominje svećenik Jurislav koji opslužuje crkvu sv. Jakova u Zemuniku. Kaže se nadalje da je Stoja bila pokopana 1. kolovoza kod već spomenute crkve sv. Jakova u Zemuniku. Stoji u oporuci i to da ostavlja svoj dio nekog vinograda za popravak rečene crkve¹⁵. Tako se u ovoj oporuci tri puta izričito navodi sv. Jakov kao titular zemuničke crkve. Stoja je bila udovica, a njezin je muž Cvjetko Poletčić (dakle pripadnik rodovskog plemstva jer se Poletčići spominju još 1102. godine među dvanaest hrvatskih plemena) umro prije nje, još u siječnju iste godine, pa je i u njegovom slučaju

¹⁴ N. JAKŠIĆ, *Zemunik - zadarski srednjovjekovni kaštel i turska kasaba*. Split, 1997.

¹⁵ *Stoia relicta condam Zuetci de Megliaca, ...quator testes videlicet presbiter Jurislauus officiante in ecclesia Santi Jacobi de Selmonico... Ipsa Stoia mortua fuit et sepulta in crastinam 1. VIII. apud dictam ecclesiam Sancti Jacobi de Selmonico... et eorum partem dare ecclesie Sancti Jacobi de Selmonico in eius reparatione* (N. JAKŠIĆ, *Zemunik*, str. 10).

bila sastavljena slična oporuka *in formam guarentisie*. Cvjetko je također ostavio jedan vinograd u svrhu popravka rečene crkve. U njegovoj oporuci, međutim, stoji da je riječ o crkvi sv. Jakova u selu Miljači. Dakako, riječ je o posve istom objektu u što nema nikakve sumnje. Zemunik i Miljača dva su susjedna sela i razvidno ista župa. Konačno i među svjedocima njegove oporučne želje spominje se isti svećenik Jurislav iz Zemunika¹⁶.

Slučaj crkve sv. Jakova, koja se spominje simultano uz dva susjedna sela – Zemunik i Miljaču, nije izoliran. Takvih je slučajeva, kada je riječ o selima na širem prostoru zadarskog zaleđa, više, pa samo primjera radi navodim da se ista crkva sv. Pavla spominje u različitim dokumentima vezanim uz tri susjedna sela: Paprečane¹⁷, Veljane¹⁸ i Kobiljeglavici¹⁹. S obzirom na približnu lokaciju ovih nestalih srednjovjekovnih sela, sa stanovitim oprezom iznosim prijedlog da se spomenutu crkvu sv. Pavla identificira s ostatcima arhitekture istraženima na lokalitetu Begovača u katastarskoj općini Biljane Donje kod Zadra.

Crkva sv. Jakova u Zemuniku spominje se i kasnije u dokumentima tijekom 15. i 16. stoljeća, a jednako tako i njezini župnici. Primjerice, 4. kolovoza 1439. godine kod crkve sv. Jakova u Zemuniku sastao se mješoviti skup sastavljen od trojice zadarskih sudaca koji nastupaju u ime providura Pavla Vallarossa i trojice hrvatskih sudaca u ime bana Petra Talovca, a sve zbog štete koju su Vlasi nanijeli Zadraniu Šimunu Nozdrongi na njegovim posjedima u Biljanima i Draginićima. Lokacija, po mojem sudu, nije slučajno odabrana već ona ukazuje na stariji običaj da se upravo na tom mjestu sastaju mješoviti sudovi jer je crkva sv. Jakova bila do 1409. godine upravo granična točka među dva-

ma različitim, a susjednim nadležstvima²⁰. Spominje se u ovom oštećenom dokumentu i svećenik Pavao²¹. On se kao *Paulo parochiano ecclesie sancti Jacobi de villa Zemulnichi* spominje u jednom dokumentu iz 1443. godine prigodom kupnje nekog terena u blizini samostana sv. Frane u Zadru²². Poznato je, međutim, ime svećenika koji je Pavlu bio pret-hodnikom. To je Filip Blazić čije je ime sačuvano u jednom dokumentu iz 1437. godine i to stoga što je Tomasiju Venieru, onodobnom vlasniku Zemunika, bio dužan 11 dukata²³. Bianchi navodi podatak da je 1461. godine nadbiskup Maffeo Vallarossa u Zemuniku postavio za župnika svećenika Kuzmu Zadrišića²⁴. Kuzma je u Zemuniku dugo službovao. Zabilježeno je da je crkvi sv. Jakova 1473. godine ostavio jedan kalež²⁵, a godine 1481. unajmljuje polovicu nekog mlina u Kakmi nedaleko od Vranskog blata²⁶. Sljedeće, 1482. godine nalazimo ga u popisu 20 župnika zadarske dijeceze i 20 župnika ninske dijeceze koji su se sastali da bi u Veneciji izvijestili o teškom stanju zadarskog zaleđa uslijed sve češćih turskih naleta²⁷. No već dva mjeseca poslije, 31. srpnja iste godine, u Zemuniku je zabilježen novi župnik, stanoviti Mihovil²⁸.

Tijekom 16. stoljeća poznata su nam imena sljedećih župnika crkve sv. Jakova: Petar Jakovčić (1504.), Ivan Galić (1508/9.), Marko Kapitanović (1538.) i Benedikt Bojko (1557.)²⁹.

Nekoliko je crkava u zadarskom zaleđu tijekom srednjega vijeka bilo posvećeno sv. Jakovu apostolu. Uz ovu zemuničku, koja je smještena na samom rubu zadarske srednjovjekovne općine i biskupije, dvije su bile na prostoru ninske i jedna na prostoru skradinske dijeceze. U ninskoj, to je crkva sv.

¹⁶ ...in dicta villa Meglaca et partem eorum dare in reparatione ecclesie Santi Jacobi de Megliaca... (N. JAKŠIĆ, Zemunik, str. 11, bilj. 8).

¹⁷ 19. svibnja 1495. godine: ...posita in villa Paprechiane ad Sanctum Paulum... (Znanstvena knjižnica u Zadru - rukopisi, Dokumenti obitelji Pasini, Miscelanea, sc. II/8 pozicija 8).

¹⁸ 1508. godine: ...posita in confinibus dicte ville Vegliane super terra ecclesie Santi Pauli a parte ponentali ipsius ecclesie. (Povijesni arhiv u Zadru (dalje PAZd), Spisi zadarskih bilježnika (dalje SZB), J. F. Raimondus, B I, F I/1).

¹⁹ 5. lipnja 1456. godine: *Presbiter Bartholomeus parochianum Sancti Pauli de Cobileglauich* (PAZd, SZB, N. Benedicti, B I/17, f. 1).

²⁰ Tu situaciju na slikovit način ilustrira i jedna zabilješka kod zadarskog kroničara Pavla de Paula. Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić poziva Zadrane na dogovor oko daljnjih zajedničkih akcija i na svečani ručak, upravo u Zemunik. Vidi: F. ŠIŠIĆ, Ljetopis Pavla Pavlovića patricija zadarskoga, *Vjestnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog arhiva* god. VI/1-2, Zagreb, 1904, str. 33.

²¹ N. JAKŠIĆ, *Zemunik*, str. 3.

²² PAZd, SZB, N. Benedicti, B I/9, f. 1.

²³ PAZd, SZB, T. Prandin, B V, F VI, f. 40.

²⁴ C. F. BIANCHI, *Zara cristiana II*, str. 386.

²⁵ N. JAKŠIĆ, *Zemunik*, str. 38.

²⁶ N. JAKŠIĆ, *Zemunik*, str. 38.

²⁷ N. JAKŠIĆ, *Zemunik*, str. 38.

²⁸ PAZd, SZB, P. Dragono, B IV, F I, br. 54.

²⁹ N. JAKŠIĆ, *Zemunik*, str. 45. – C. F. BIANCHI, *Zara cristiana II*, str. 386.

Jakova u Vrsima podignuta neposredno uz morsk obalu, a na njoj se i danas raspoznaju romanički arhitektonski elementi, ponajprije portal sred njezina zapadnog pročelja³⁰. Drugu crkvu sv. Jakova bilježe dokumenti u srednjovjekovnom selu Paprečane koje je bilo smješteno nekoć uz najvažniju srednjovjekovnu cestu u sjevernoj Dalmaciji što ju onodobni izvori nazivaju *via magna*³¹.

Treća crkva posvećena sv. Jakovu nalazila se u srednjovjekovnom selu Jelšane/Jošane, nedaleko od Nadinskog blata, a to je već na prostoru nekadašnje skradinske dijeceze. Crkva nije sačuvana i razvidno je porušena u tursko mletačkim ratovima tijekom 16./17. stoljeća. Tako je primjerice svećenik Marko Vitov iz Šibenika zabilježen kao *rector* dviju susjednih crkava na prostoru Skradinske biskupije: Sv. Marije u Nadinu i Sv. Jakova u Jošanima³². Te se dvije crkve spominju zajedno i u drugim, iako rijetkim dokumentima, primjerice kad je riječ o pobiranju crkvene desetine u godini 1510.: *...decimarum in parochiis siue villis Sanctae Marie de Nadino et Sancti Jacobi de Jelsane et Lissane territorium Jadrensi et diocesis Scardonensi*³³, ili pak godine 1519. kada je zabilježeno da obje crkve spadaju pod nadležstvo lučkog arhiepiskopita u Bribiru, u skradinskoj dijecezi³⁴.

U svakom slučaju, kult sv. Jakova bio je tijekom srednjega vijeka znatno raširen u zadarskom zaleđu. Dvije do danas sačuvane crkve ili barem njihovi važni dijelovi potvrđuju da su bile sagrađene u romaničkom stilu, pri čemu je ona u Zemuniku datirana precizno natpisom na portalu u godinu 1194., a i portal one u Vrsima nedvojbeno je romanički. Ipak valja primijetiti da kult ovoga najpopularnijeg apostola zapadno od Rima nije, za sada, na rečenom prostoru potvrđen kod objekata sagrađenih prije 12. stoljeća.

³⁰ Ne poznajem srednjovjekovnih dokumenata koji ovu crkvicu spominju. Zabilježio ju je, međutim, apostolski vizitator Michiele Priuli 1603. godine. Kaže da je crkvica pokrivena slamom, a da joj je podnica razrovan, vidi: A. R. FILIPI, Ninske crkve u dokumentima iz godine 1579. i 1603., *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 15-16, Zadar, 1969, str. 573.

³¹ O smještaju srednjovjekovnog sela Paprečane, koje dokumenti bilježe na prostoru između Kašića i Režana, vidi: N. JAKŠIĆ, *Hrvatski srednjovjekovni krajobrazi*, str. 121-124.

³² PAZd, SZB, J. Calcina, B VII, F XIII/5, f. 104.

³³ PAZd, SZB, J. F. Raimondus, B I, F I/1.

³⁴ PAZd, Atti dell conte P. Marcello, 2, f. 129

sl. 4. Nadvratnik romaničkog portala sačuvan na izvornom mjestu, s unutarnje strane zapadnog zida crkve sv. Kate.

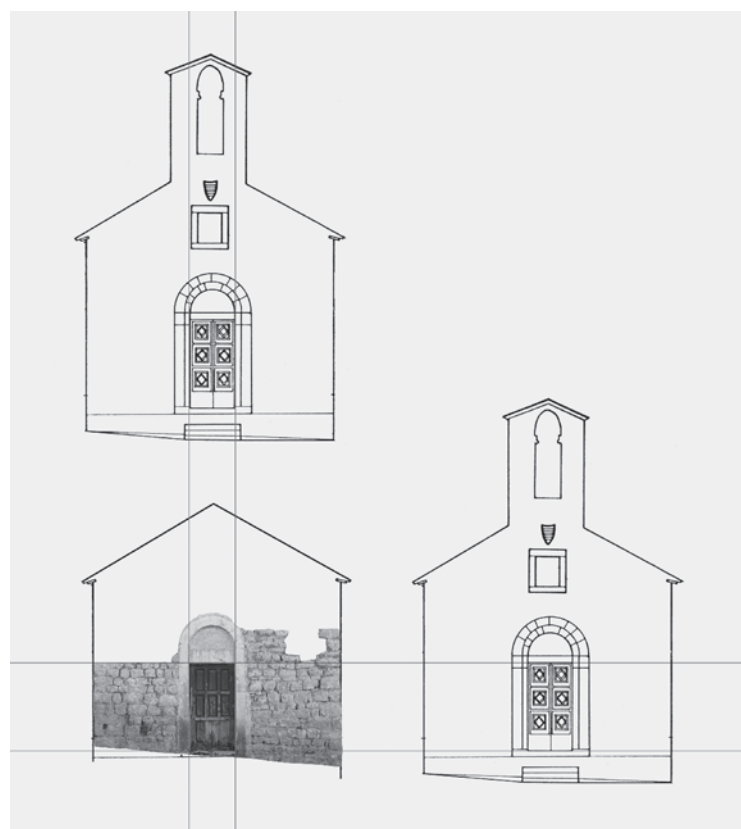
O razlozima posvete crkve u Zemuniku upravo Jakovu apostolu već sam imao prilike izreći svoje mišljenje, pa ga ovdje samo ponavljam. Zemunik je bio smješten u najistočnijem kutu zadarskog teritorija i zadarske dijeceze i stoga je bio utvrda. Štoviše, bila je to jedina ozbiljna utvrda na zadarskom kopnenom teritoriju. Očekivali bismo stoga da je crkva, sagrađena na takvom položaju, imala kakvog „vojničkog“ zaštitnika, kao što je primjerice Mihovil arkandjel, vođa nebeske vojske, odnosno *princeps angelorum* kako ga definira natpis na ulomcima luka oltarne ograde ranog 9. stoljeća, a koji su pronađeni u Branzama kod Sinja³⁵. No ne treba zaboraviti da je i sv. Jakov s vremenom dobio srodnu ulogu. On je na Pirinejskom poluotoku slavljn kao svetac-vitez, a tu je ulogu zadobio već u 9. stoljeću kada ga je asturski kralj Ramiro I. ugledao kako se na bijelom konju uključio u bitku kod Clavija 843. godine, prilikom koje su Asturci izvojevali pobjedu nad Maurima. Štoviše, stekao je i atribut *Santiago matamoros*, dakle onaj koji uništava Mau-re. Ne samo da je uskoro postao zaštitnikom kršća-

³⁵ V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici u rano-srednjovjekovnoj Hrvatskoj*. Split, 1996, str. 84.

na na cijelom Pirinejskom poluotoku, već je uskoro iznjedren i novi ikonografski tip koji ga prikazuje kao konjanika s mačem u desnici i pobjedničkom zastavom u ljevici, na kojoj je jednostavan natpis *SCS IACOBV/APLVS XPI* (*sanctus Iacobus apostolus Christi*). Tako je prikazan upravo na jednom od najstarijih sačuvanih uprizorenja, u luneti *Puerta di Clavijo* bazilike sv. Jakova u Camposteli u 12. stoljeću³⁶. Širenju njegova kulta u našim krajevima zasigurno su doprinijeli templari koji su bili uglavnom porijeklom iz Galije i Hispanije gdje je njegova popularnost u to doba bila neusporediva. Podsjećam, usporedbe radi, da je pod šibenskom tvrđom sv. Mihovila bila podignuta srednjovjekovna crkva posvećena upravo sv. Jakovu, koja će poslije, nakon utemeljenja biskupije, preuzeti ulogu biskupskog sjedišta, pa će tijekom 15. i 16. stoljeća biti pregrađena u raskošnu presvođenu katedralu, svakako, najljepšu u Dalmaciji.

Toliko o razlozima koji su, između ostaloga, rukovodili Zadranku Kaću da crkvu sagrađenu 1194. godine u Zemuniku posveti upravo sv. Jakovu apostolu.

Većina onoga što je do sada u ovom članku rečeno, već je u literaturi elaborirano. No valjalo je čitatelja podsjetiti na ove pojedinosti jer će u daljnjem tekstu biti riječi o sasvim konkretnim, a do sada neuočenim, dijelovima nekadašnje zemuničke crkve sv. Jakova. Ti su se novi podatci pojavili kao rezultat sanacijskih radova na crkvi sv. Kate u Zemuniku, koji su provedeni prema arhitektonskom projektu Jasminke Buble Brkić (d. i. a.) iz kolovoza 2008. godine³⁷. U sklopu realizacije ovoga projekta, na crkvi je, u godinama koje su slijedile, u cijelosti otučena žbuka na njezinu vanjskom i unutarnjem oplošju. Tako se pokazala izvorna građevinska struktura zapadnog zida na kojem je ugrađen i spominjani romanički portal s posvetnim natpisom iz 1194. godine. Na zapadnom pročelju crkve pokazale su se u strukturi zida dvije različite građevne faze od kojih se ona starija može izravno dovesti u vezu s romaničkom crkvom sv. Jakova. Riječ je o ostatcima zapadnog pročelja starije crkve koje je sačuvano u visini od cca 2 metra, a cijelo je to pročelje stare crkvice zahvaćalo oko 5 m u širinu (sl. 6). Usred tog starog pročelja jasno se razaznaje nekadašnji polo-

sl. 5. Usporedba zapadnih pročelja dviju zadarskih romaničkih crkvice, Sv. Martina u Diklu i Sv. Jakova u Zemuniku.

žaj izvornog portala koji je s tog mjesta demontiran, pa je šupljina zazidana klesancima koji su krupniji od onih u zidu stare crkvice sv. Jakova. To je mjesto izvornog položaja romaničkog portala koji je, iz nekih praktičnih razloga, u vrijeme proširenja crkve (sada posvećene sv. Kati) premješten južnije. No jedan dio samoga portala ipak je sačuvan na izvornom mjestu, a to je njegov nadvratnik. Taj je nadvratnik tanji od debljine samog zida i stoga je na pročelju romaničke crkvice bio prekriven romaničkim portalom. Upravo stoga što je cijeli portal konstruiran kao oplata, mogao je biti i demontiran i premješten na drugo mjesto jer nije imao organsku vezu sa samim nadvratnikom koji je onda i ostao na svojem izvornom mjestu te se pokazao u strukturi zida u unutrašnjosti građevine nakon otucanja žbuke (sl. 6).

Dakle, iako je otprije bilo jasno da je romanički portal na crkvi sv. Kate bio relikv starije crkvice sv. Jakova, ostalo je ipak posve nejasno koji je bio njegov izvorni položaj. Isto tako, nije bilo poznato niti to da je nova crkva sv. Kate, u odnosu na ovu stariju crkvicu sv. Jakova, promijenila orijentaciju točno za 90 %. Pritom su graditelji crkve sv. Kate zadr-

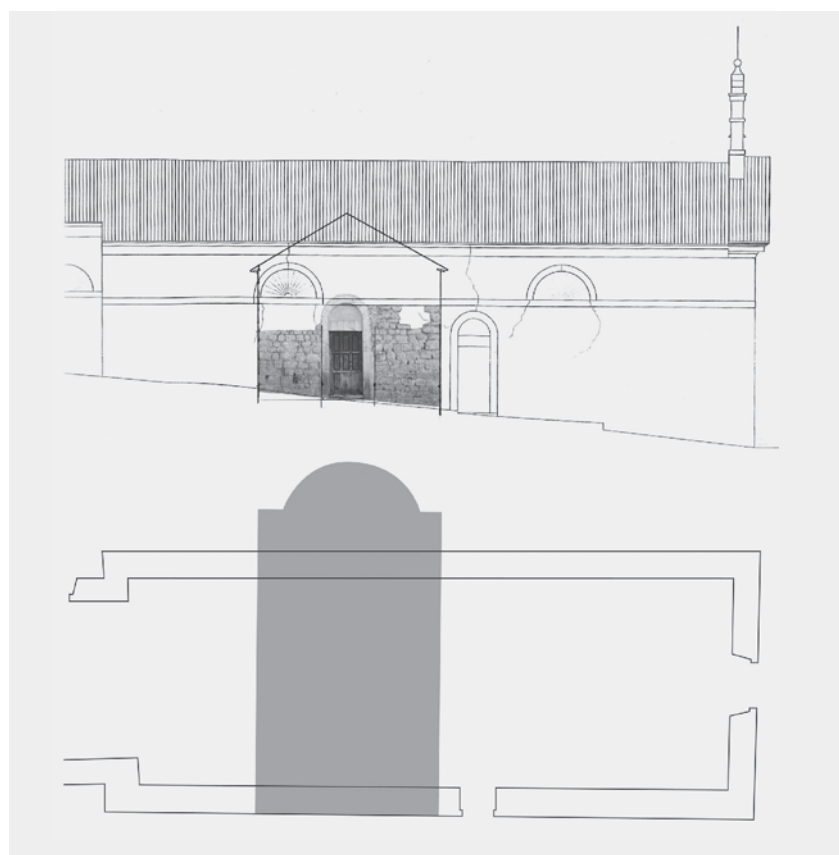
³⁶ P. de PALOL - M. HIRMER, *L'art en Espagne*. Paris, 1967, str. 75.

³⁷ Projekt nosi naziv: *Rekonstrukcija crkve sv. Katarine u Zemuniku Donjem, Zadar, kolovoz 2008.*

žali dijelove zapadnog pročelja starije crkvice kao jedan segment bočnoga zida svoje novogradnje. Svi su preostali dijelovi starije crkvice uništeni i preko njih je sjela nova crkva. Ipak, sačuvani dijelovi zapadnog pročelja crkvice, sagrađene 1194. godine, govore puno toga o tome o kakvom je objektu riječ. Širina pročelja od oko 5 m usklađuje se s jednom drugom onodobnom zadarskom sakralnom građevinom, a to je romanička crkvice sv. Martina koja je tijekom 12. stoljeća bila sagrađena u Diklu, na posjedu opatije sv. Krševana, nedaleko od granice prema ninskoj srednjovjekovnoj općini. Crkvicu je u pedesetim godinama prošlog stoljeća opisao I. Petricioli³⁸. Ono što dvije crkvice povezuje, svakako, je širina i artikulacija njihovih zapadnih pročelja. Na oba je pročelja postavljen srodan romanički portal (sl. 5). Iako je portal crkvice u Diklu stupnjevan, a ovaj u Zemuniku nije, njihov je svjetlosni otvor posve isti. Oba portala imaju pritom posvetne natpise u luneti, što inače i nije baš čest slučaj. U svakom slučaju, čini se da je riječ o karakterističnom načinu artikulacije zapadnog pročelja romaničkim portalom i posvetnim natpisom u luneti što, svakako, treba pripisati istoj graditeljskoj tradiciji. Utoliko smatram da crkvicu sv. Jakova u Zemuniku valja zamisliti nalik onoj u Diklu, ponajprije kad je riječ o njezinim proporcijama. Naravno da su se dvije crkvice mogle i morale razlikovati u nekim pojedinostima o kojima je ovdje teško nagađati. Primjerice, zemunička je crkvice mogla imati drukčije svodove od onih u Diklu, možda valjkasti svod, a ne križne svodove u tri traveja, a pitanje je jesu li joj uzdužni zidovi bili obogaćeni visećim arkadicama kao na Sv. Martinu. No odnos širine prema dužini, a vjerojatno i prema visini, morao bi biti približno jednak. To je razlog zbog kojega se ovdje u crtežu (sl. 5) predlaže površina koju je zauzimala zemunička crkvice, a sve po uzoru na onu u Diklu.

Crkvice u Diklu, u najranijim se dokumentima naziva čas Sv. Petrom, čas Sv. Martinom za što nalazimo puno opravdanje u njezinu posvetnom natpisu u kojem stoji da ju je sagrađio stanoviti Petar u čast Bogorodice, sv. Petra i sv. Martina (*Memento Domine Iesu Christe famuli tui Petri, hanc qui ecclesiam de proprio construere iussit ad honorem Genetricis tue Virginis Marie, santique apostoli tui Petri, nac non et confessoris Martini, ad remedium*

³⁸ I. PETRICIOLI, Tri romaničke građevine u Diklu, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 4, Zagreb, 1955, str. 173-181.

sl. 6. Rekonstrukcija pročelja romaničke crkvice sv. Jakova na uzdužnom zidu crkve sv. Kate (gore) i površina koju je crkvice nekoć zauzimala u odnosu na današnji tloris.

anime sue suorumque. Amen)³⁹. U kasnijim je stoljećima prevlado naziv Sv. Martin, a to iz razloga što je nedaleko od ove bila tijekom 13. stoljeća sagrađena jedna druga crkvice posvećena sv. Petru⁴⁰. U svakom slučaju, zanimljivo je istaknuti da se crkvice na imanju samostana sv. Krševana u Diklu spominje prvi put 1194. godine i to među opatijskim posjedima u jednoj ispravi pape Celestina III. (...*ecclesiam S. Martini Yculi cum pertinentiis suis*)⁴¹. Spominje se, dakle, prvi put u istoj onoj godini koja je natpisom zasvjedočena kao vrijeme izgradnje crkvice sv. Jakova u Zemuniku.

U svakom slučaju, radovima na obnovi crkve sv. Kate u Zemuniku ukazala se prigoda da se u strukturi njezina zida raspozna izvorno romaničko pročelje starije crkvice sv. Jakova te da se istovremeno u cijelosti razriješi problematika romaničkog portala na njoj uzidanog.

³⁹ I. PETRICIOLI, Tri romaničke građevine, str. 175. – N. JAKŠIĆ, Kult sv. Petra, str. 322.

⁴⁰ N. JAKŠIĆ, Kult sv. Petra, str. 323-326.

⁴¹ *Cod. dipl.*, sv. II, str. 274.

Remains of the ruined romanesque church of St. Jacob in Zemunik

A Romanesque portal with an inscription in the lunette was built into the church of St. Catherine in Zemunik Donji in the hinterland of Zadar. The named inscription testifies that a lady from Zadar named Kaća was responsible for building a church dedicated to St. Jacob. The inscription is dated to the year 1194, i.e. the period of the rule of the Hungarian king Bela III and the Zadar Duke Damjan. As the mentioned church of St. Catherine is a relatively new structure from the 18th or beginning of the 19th century, it was believed that the Romanesque portal came to Zemunik from a different historical structure dedicated to St. Jacob, most probably from Zadar. That interpretation was further enforced by the mention of the Zadar Duke Damjan in the inscription, which means that the portal was mounted on a church built on the territory of the mediaeval Zadar municipality. According to older authors (Mate Suić), the continental territory of the Zadar municipality (*astarea*) did not include Zemunik, because it is relatively far from Zadar (cca 12km). It was believed that the Zadar territory stretched to the first villages in the hinterland of the city, to the Diklo – Bokanjac - Babin dub – Bibinje line respectively, an area which was inherited from the Roman era. It is actually the *ager centuriatus* of the Roman colony which is well documented in aerial documentation. However, it was overlooked that the area under the governance of the magistrate of the Roman colony was much larger, because it included the lands used for pasture and as forest space, which were indispensable for the city. This area stretched out to the Grusi – Murvica – Zemunik line, which is clearly proven in recent discussions. As the medieval Zadar municipality inherited the land of the Roman municipality, Zemunik was thus included, so the mention of the Duke of Zadar on an inscription in Zemunik is not at all peculiar. It is only peculiar that the inscription mentions the church of St. Jacob (which is unknown in Zemunik) and not the church of St. Catherine.

In this article, the author relays the archived news, which he first published in 1997, about the information that the church in mediaeval Zemunik was dedicated to St. Jacob. From this, it is evident that the portal from 1194 was always in Zemunik, mounted on the previous church of St. Jacob.

In the past several years a reconstruction was completed on the church of St. Catherine according to the plans of J. Buble – Brkić from 2008. For that event, the plaster was chiselled off of the entire church as well as off the lengthwise western wall into which the previously mentioned portal was built. The structure of an older building with a width of about 5m and a preserved height of about 2m, recognized as the previous façade of the mediaeval church of St. Jacob, was discovered in the building structure of the western wall (the lateral wall of the church of St. Catherine which is unusually oriented in the direction North-South). We can make out the original place where the mentioned Romanesque portal was located, which was moved further south along the same wall in the 18th / 19th centuries. The author presents a notional reconstruction of the Romanesque façade of the church from 1194. For that notional reconstruction, the author used building elements which are preserved from a different Romanesque church in Zadar, the church of St. Martin in Diklo. It was proven that the facades of both buildings were equally wide, and that the Roman-

esque portals of both churches were almost exactly the same in their proportions and plans. Both portals have the same dimensions and in both of their lunettes there is a votive inscription in which the names of the donors and saints to which the church is dedicated are specifically noted. Thus, the author suggests that in terms of its size the church of St. Jacob can be perceived to be the same as the one of St. Martin in Diklo. Both are without a doubt built in the second half of the 12th century, although the church of St. Martin in Diklo is older. It is mentioned in archived sources for the first time in 1194 in a document of Pope Celeste III (...*ecclesiam S. Martini Yculi cum pertinentiis suis*), which is the exact same year in which the church of St. Jacob in Zemunik was just built.